

EDN: IPBLGH

*Нусупова Гулсада Шералиевна,
аспирант,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: Nusupova.gulsada71@gmail.com*

**БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕ ОКУУЧУЛАРДЫН СЫНЧЫЛ
ОЙ ЖҮГҮРТҮҮСҮН ӨНҮКТҮРҮҮ**

*Нусупова Гулсада Шералиевна,
аспирант,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: Nusupova.gulsada71@gmail.com*

**РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ
В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ**

*Nusupova Gulsada Sheralievna,
Graduate Student,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
E-mail: Nusupova.gulsada71@gmail.com*

**DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING
IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS**

***Аннотация:** Бул макалада сынчыл ойлом башталгыч класстын окуучуларынын сүйлөө жөндөмүн өнүктүрүүдө маанилүү экендиги көрсөтүлгөн. Сынчыл ойломду өнүктүрүү технологиясын колдонууда мугалимдин максаты, милдеттери, ролу берилген. Башталгыч мектепте китеп окуу аркылуу балдардын сынчыл ойломун өнүктүрүү маалыматты талдоо, баалоо жана өз алдынча ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн маанилүү компоненттеринин бири экендиги белгиленген. Тилди өнүктүрүүдөгү сынчыл ойломдун бир нече жолдору сунушталган.*

***Аннотация:** В данной статье показано, что критическое мышление играет важную роль в развитии разговорных навыков учащихся начальной школы. Приведены цель, задачи и роль преподавателя в использовании технологии развития критического мышления. Отмечается, что развитие критического мышления детей посредством чтения в начальной школе является одной из важных составляющих развития навыков анализа информации, оценки и самостоятельного мышления. Было предложено несколько подходов к критическому мышлению в развитии речи.*

Annotation: *This article shows that critical thinking plays an important role in the development of primary school students' speaking skills. The purpose, objectives and role of the teacher in using the technology of critical thinking development are given. It is noted that the development of children's critical thinking through reading in primary school is one of the important components of developing information analysis, evaluation and independent thinking skills. Several approaches to critical thinking in speech development have been proposed.*

Түйүндүү сөздөр: *сынчыл ойлом, талдоо, жалпылоо, жыйынтык чыгаруу, маалымат, анализ жана синтез, факт, аргумент, таанып-билүү, окуу, жазуу, мазмун, мотив, мугалим, ата-энелер, ой жүгүртүү.*

Ключевые слова: *критическое мышление, анализ, обобщение, вывод, информация, анализ и синтез, факт, аргумент, познание, чтение, письмо, содержание, мотив, учитель, родители, мышление.*

Key words: *critical thinking, analysis, generalization, conclusion, information, analysis and synthesis, fact, argument, knowledge, reading, writing, content, motive, teacher, parents, thinking.*

Киришүү. Билим берүүнүн маңызы билимди, көндүмдөрдү өздөштүрүү менен гана чектелбейт. Мезгил талабына ылайык азыркы коом мектептен, мугалимден предметтерди окутуунун жаңы ыкмаларын жана жаңы көз караштарды талап кылууда.

Сынчыл ойлом деген эмне? «Сынчыл ойлом» же орусча «Критическое мышление» деген термин англис тилинен которулган. Англис тилинин «*Critical thinking*» деген сөзүнөн биринчи орусчага, андан кийин кыргызчага «Сынчыл ойлом» деп которулган. Бул термин 1996-жылы Америкалык педагогдор Чарльз Темпл, Джин Стил жана Крут Мередис тарабынан киргизилген. 1997-жылдан баштап Кыргызстанда бул программа колдонулуп келе жатат.

Сынчыл ойлом – ачык коом негизи. Сынчыл ойлом деген – ар бир жеке инсандын кез келген шартта маселени ойлонуп, изилдеп, жыйынтыктап, өз оюн эркин

жеткизе алуу. Ал өз алдына суроолорду коюп жана аларга жооп издөө, чечимин табуу, шартталган маселени аныктоо, ар маселеге байланыштуу өз пикирин айтуу, аны далилдей алуу, ошону менен катар башкалардын пикирлерин далилдөө жана ошол далилдемелердин шартын издөө дегенди билдирет [1, 156-б.].

Ооба, бул программа окуучуну аргасыздан ойлонууга дуушар кылып, мээсин кыймылга келтирип, изденүүгө түрткү берип, аналитикалык жөндөмүн ойготуп, жекече ой жүгүртүүсүн арттырат.

Изилдөөнүн максаты. Башталгыч мектептин окуучуларынын идеялардын жана/же фактылардын ортосундагы байланыштарды түшүнүү үчүн логикалуу сынчыл ойлом жөндөмдөрүн өнүктүрүүнүн жолдорун аныктоо.

Изилдөөнүн милдеттери.

- Сынчыл ойломдун негизин изилдөө жана анын ой жүгүртүүнүн башка түрлөрүнөн эмнеси менен айырмаланарын түшүнүү.

- Керектүү компетенцияларды өнүктүрүүгө багытталган окутуунун көрсөтүлгөн ыкмаларын колдонуу;

- Сынчыл ойломдун бир нече жолдорун аныктоо жана натыйжалуулугун баалоо.

Изилдөөнүн методу. Эвристикалык жана изилдөөчүлүк методу.

Негизги мазмуну. Бүгүнкү күндө билим берүүнүн негизги максаты окуучулардын сынчыл ойлом жөндөмүн өстүрүү жана өнүктүрүү болуп саналат. Окуучуларга билимди гана бербестен, алардын сынчыл ойлом жана көйгөйлөрдү чече билүү жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүү башкы милдеттердин бири. Сынчыл ойлом башталгыч класстын окуучуларынын сүйлөө жөндөмүн өнүктүрүүдө маанилүү роль ойнойт, анткени ал балдардын талдоо, жалпылоо, жыйынтык чыгаруу жана өз көз карашын талашуу жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө шарт түзөт. Окуу процессине сынчыл ойлом элементтерин киргизүү мектеп окуучуларына маалыматты механикалык түрдө эле жаттап албастан, аны активдүү түшүнүүгө жардам берет, бул алардын сүйлөө жөндөмүнүн өнүгүшүнө

түздөн-түз таасирин тийгизет. Башталгыч класстарда сынчыл ойлом жөндөмдөрүн өнүктүрүү ийгиликтүү окууга гана өбөлгө болбостон, келечектин ар тараптуу өнүккөн жана билимдүү инсанын калыптандырууга негиз түзөт.

Башталгыч мектеп окуучуларын окутууда окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ойломду өнүктүрүүнүн актуалдуулугу, биргелешип изденүүгө жана класста көйгөйлөрдү чыгармачылык менен чечүүгө, башкача айтканда, окуучулардын билим алуусу үчүн оптималдуу шарттарды түзүүгө мүмкүндүк берет. Мектепте окуучулардан маалыматты салыштыруу, карама-каршы коюу, баалоо, түшүнүү, уюштуруу жана классификациялоо, башкача айтканда, сынчыл ойломуна көңүл буруу керек. Окуучулардын сынчыл ойломун өнүктүрүү педагогикалык теория менен практиканын өнүгүүсүнүн азыркы этабындагы актуалдуу проблемалардын бири болуп саналат.

Башталгыч мектепте китеп окуу аркылуу балдардын сынчыл ойломун өнүктүрүү – маалыматты талдоо, баалоо жана өз алдынча ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн маанилүү компоненттеринин бири. Китеп окуу – бул билим алуунун гана жолу эмес, балдарды терең ойлонууга, суроо берүүгө үйрөтүүчү күчтүү курал. Ар түрдүү темадагы деңгээлдик китептер балдарга окуяларды ар кандай көз караш менен кароого үйрөнүүгө жардам берет.

«Суроо-жооптор менен аңгемелешип бышыктоо – жаңы алган билимди бышыктоонун алгачкы этабы болуп аталат. Андан кийин бышыктоонун башка формаларына өтсө болот. Мисалы, кайталап бышыктоо (окуучуну доскага чыгарып, өтүлгөн сабакты кайталап айттыруу) же жазуу сабактарында аткарылуучу – көнүгүп бышыктоо (көнүгүү иштөө, же болбосо, чыгармачылык менен бышыктоо – проблемалык жагдайларды түзүү менен өтүлгөн сабакка анализ жүргүзүү, окуучуларды урунттуу маселелерди өз алдынча ойлонуп чечүүгө көнүктүрүү, ага багыт берүү) жумуштары жүргүзүлөт» [2, 60].

Сынчыл ойлом ыкмаларын окуучулардын билимин текшерүүдөн тышкары башка

контексттерде да колдонсо болот, анткени алар маалыматты натыйжалуу талдап, чечим кабыл алууга жана көйгөйлөрдү чечүүгө жардам берет. Андыктан, сынчыл ойломдун бир нече жолдорун карап көрөлү?

1. Маалыматтын анализи жана синтези: Окуучулар маалыматты ар кандай өнүттөн кароого, негизги ойлорду бөлүп көрсөтүүгө жана ар кандай көз караштарды салыштырууга үйрөнүшөт. Балдар илимий же билим берүүчү тексттерди окуп жатканда маалымат булактарын текшерүүгө үйрөтүү маанилүү. Маалыматтын ишенимдүүлүгүн талдоо заманбап маалымат дүйнөсүндө сынчыл ойломдун негизи болуп саналат. Бул ырааттуу жана логикалык структураланган кепти калыптандыруу үчүн маанилүү болгон ойлорду түзө билүү жөндөмүн өнүктүрөт.

2. Суроолорду түзүү жана жооп издөө: Сынчыл ойлорун өрчүткөн учурда балдар суроо берүүгө үйрөнүшөт, бул алардын сөздүк активдүүлүгүн жогорулатат. Алар теманы тереңирээк түшүнүү менен бирге тактоо үчүн суроолорду маңыздуу колдоно башташат жана каармандарды, алардын мотивдерин талдоого үйрөнүшөт. Мында жөн эле сюжетти ээрчип тим болбостон, каармандардын мотивдерин, алардын чечимдерин, аракеттерин да эске алуу маанилүү. Окуучулар каарман эмне үчүн өзгөчө тандоо жасаганын жана ал эмнеге алып келгенин талкуулай алышат. Бала окуп жатканда мугалимдер жана ата-энелер балдарга төмөнкүдөй суроолорду берүү менен сынчыл ой жүгүртүүгө түрткү бере алышат:

- «Мындай кырдаалда сен эмне кылат элең?»

- «Сен бул каармандын ордунда болсоң, кандай чечим кабыл алмаксың?»

Ушул сыяктуу суроолор балдарды көйгөйлөрдү карап чыгууга жана атаандаш жолун ойлонууга үйрөтөт.

3. Аргументация жана негиздөө: Сынчыл ойломду өнүктүрүү окуучуларга өз сөздөрүн негиздөөгө жардам берет. Алар өз көз караштарын колдоо үчүн аргументтерди келтирүүнү үйрөнүшөт, бул аларга ынанымдуу жана ишенимдүү сүйлөөгө жардам берет. Билим берүүнүн башталгыч баскычында

окуучуларга жардам бере турган сынчыл ой жүгүртүүнүн негиздерин түзүү маанилүү. Анткени окуучулар факт, аргументтерге таянып, өз ойлорун эркин айтууга көнүгө башташат. Бул алардын аналитикалык акылдарын өнүктүрүүгө, инсан катары өнүгүшүнө түрткү болот.

4. Текст менен иштөө: Тексттер менен иштөө процессинде окуучулар окуганын талдап гана тим болбостон, өз оюн оозеки жана жазуу жүзүндө айтууга үйрөнүшөт, бул кептин өнүгүшүнө түздөн-түз байланыштуу болот. Тексттеги себептерди жана натыйжаларды табууга байланышкан тапшырмалар балдарга логикалык чынжырларды түзүүгө жардам берет. Илимий тексттердеги каармандардын же окуялардын аракеттерин талдоого мүмкүнчүлүк берет. Окугандарын өз тажрыйбасы же башка китептер менен салыштыруу балдардын жалпылоо жана жыйынтык чыгаруу жөндөмүн өнүктүрөт. Бул тексттин мазмунун жана анын маанисин кеңири контекстте түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет.

5. Талкуулоо жана топтук иш: Сынчыл ой жүгүртүү көбүнчө башка окуучулар менен өз ара аракеттенүү аркылуу өнүгөт, мында өз оюн айта билүү, башкаларды угуу жана өз позициясын акыл менен коргой билүү маанилүү. Топтук талкуулар жана жамааттык текстти талдоо окуучуларды өз ара пикир алмашууга, далилдөөгө жана башкалардын пикирин сыйлоого үйрөтөт. Текстти окугандан кийин балдар китептеги фактыларга жана окуяларга таянып, өз оюн айтып, аны негиздей алышат.

Демек, мындай баскычтарды колдонуу балдарда сынчыл ойломдун негизин түзгөн маалыматты талдоо, синтездөө жана баалоо көндүмдөрүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт.

Сынчыл ойломду өнүктүрүү технологиясын мугалим күн сайын сабакта колдоно алат. Максаты – маалымат алууга жеке кызыгууну жаратуу. Мугалимдин милдети – окуучулардын демилгелүүлүк жана өз алдынчалыгын басмырлабай, алардын изденүүсүнө өтө билгичтик, чеберчилик менен, кылдат жетекчилик кылуу. Ошентип, туура жолго коюлган окутуу жараяны ынтаа менен

окуунун кыймылдаткыч күчүн пайда кылат, ал күчкө даңгыр жол ачат [3, 161-б.].

Мугалим окуучуларды талыкпай билим алууга багыттоочу жана алардын жемиштүү ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү ойчул фасилитатор болуусу керек. Окуучулар талкуулоо үчүн тандалган тема боюнча билгендерин башкаларга (жеке, жуптук, топтук иштерди колдонуу; биргелешип божомолдоо; көйгөйлүү маселелерди ортого салуу ж.б.у.с.) айтып бериши керек. Мында мурда алынган билимдин жыйынтыгы ишке ашат жана өздөштүрүүнүн негизи болуп калат. Бул этапта мугалимдин милдети балдардын билимин жалпылоо, ар бир адамга «өз билимин» жана жаңы билим алуу үчүн негизги максаттарды аныктоого жардам берүү болуп саналат.

Окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ойломду өнүктүрүү технологиясы боюнча үч баскычтан турган сабактын структурасы: чакырык баскычы, семантикалык баскыч жана рефлексия баскычы.

I баскыч – «Чакырык» (Алган билимдерин жалпылоо, жаңы маалымат алууга кызыгуу). Бала өзүнө «мен эмнени билем?» деген суроону берет. Окуучулар изилденип жаткан предмет боюнча билгендерин эстеп (божомолдоо), аны изилдөөнүн алдында маалыматты системалаштыруу; Алар өз максаттарын түзүүдө жооп алгысы келген суроолорду беришет. Биринчи баскычта алынган маалымат угулат, жазылат, талкууланат, иш жеке – жупта – топтордо жүргүзүлөт.

II баскыч – мазмунду «түшүнүү» (жаңы маалыматты алуу).

Бул баскычта бала мугалимдин жетекчилиги астында жана досторунун жардамы менен биринчи баскычта өзү берген суроолорго жооп берет (мен эмнени билгим келет?) Балдар жаңы маалыматтар менен таанышышат. Ошол эле учурда, алар өздөрүнүн түшүнүгүнө көз салып, түшүнбөй калган жерлерин кийинчерээк толтуруу үчүн суроо түрүндө жазышы керек. Маалымат менен таанышкандан кийин ар бир окуучу кайсы белги/сөз айкаштары/сөздөр ага маалыматты түшүнүүгө жардам бергенин, кайсынысы

тескерисинче аны чаташтырганын айтышы керек. Түшүнүү стадиясынын негизги принциби мугалим окуучуларга маалыматты жекече издөөгө укук/насаат берип, андан кийин топтук талкуу жана талдоо жүргүзүүсү керек.

III баскыч – «Рефлексия» (түшүнүү, жаңы билимдерди берүү).

Бул маселе боюнча сабакта «бала эмнени үйрөндү?» деген ойду чагылдыруу жана жалпылоо керек. Окуучулар түшүнүү стадиясында алган билимдерин колдонуп, алган маалыматты мурда билгендери менен салыштырышат. Алар изилденүүчү теманын маңызын түшүнүү үчүн эң маанилүү болгон маалыматты тандашат. Алардын пикирин, көз карашын, жүрүм-турумун кантип өзгөрткөнүн талкуулашат.

Мектепте заманбап билим берүүнүн концепциясы баланын инсан катары өнүгүшү үчүн шарттарды түзүү зарылчылыгын аныктайт, алгачкы даярдыгынын деңгээлине таянбастан, баланын инсандыгын сактоо жана анын ден соолугун коргоону ишке ашыруу зарыл.

Заманбап технологияларды колдонуу жана оптималдаштыруу о.э. долбоорлоо сабактарында окуу процессинин режими сапаттык жактан башкача болуп калат [4].

Б. Гершунский «Сынчыл ойломду өнүктүрүү» технологиясынын төмөнкү максаттары жана милдеттерин аныктайт:

- Ачыктык, ийкемдүүлүк, рефлексивдүүлүк, позициялардын жана көз караштардын ички бүдөмүктүүлүгүн баамдоо, кабыл алынган чечимдердин альтернативалуу мүнөзү менен мүнөздөлгөн жаңыча ой жүгүртүү стилин калыптандыруу.

- Сынчыл ойлом, рефлексивдүүлүк, баарлашуу, чыгармачылык, мобилдүүлүк, көз карандысыздык, сабырдуулук, өз тандоосу үчүн жоопкерчилик сыяктуу инсандык негизги сапаттарды өнүктүрүү.

- Аналитикалык, сынчыл ойломду өнүктүрүү.

Мектеп окуучуларынын милдети:

- себеп-натыйжа байланыштарын бөлүп көрсөтүү;

- жаңы идеяларды жана билимдерди бар болгондордун контекстинде кароо;

- керексиз же туура эмес маалыматтарды четке кагуу;

- ар кандай маалымат бөлүктөрүнүн бири-бири менен кандай байланышы бар экенин түшүнүү;

- ой жүгүртүүдөгү каталарды бөлүп көрсөтүү;

- текстте же сүйлөөчүдө кимдин конкреттүү баалуулук багыттары, кызыкчылыктары, идеологиялык мамилелери чагылдырылгандыгы жөнүндө корутунду чыгаруу;

- категориялык билдирүүлөрдөн качуу;

- ой жүгүртүүдө чынчыл болуу;

- туура эмес корутундуларга алып келүүчү жалган стереотиптерди аныктоо;

- алдын ала ойлонулган мамилелерди, көз караштарды жана өкүмдөрдү аныктоо;

- ар дайым текшерүүгө боло турган фактыны божомолдон жана жеке пикирден ажырата билүү;

- оозеки же жазма сөздүн логикалык дал келбестигин суроо;

- тексттеги же кептеги маанилүүнү маанилүүдөн ажыратып, биринчисине көңүл бура билүү.

- окуу маданиятын калыптандыруу, анын ичинде маалымат булактарына багыт алуу, окуунун ар кандай стратегияларын колдонуу, окуганды адекваттуу түшүнүү, маалыматты маанилүүлүгү боюнча сорттоо, маанилүү эмес маалыматты «чыгаруу», жаңы билимге сын көз менен баа берүү, жыйынтык чыгаруу жөндөмдөрүн түзүү жана жалпылоо.

- өз алдынча изденүүчү чыгармачылык активдүүлүккө дем берүү, өзүн өзү тарбиялоо жана өзүн өзү уюштуруу механизмдерин ишке киргизүү [5, 608-б.].

Ошондуктан, сынчыл ойломго ылайык иштеген мугалимдер жемиштүү пикир алмашуу үчүн зарыл болгон сапаттарды: сабырдуулукту, башкаларды уга билүү, өз көз карашы үчүн жоопкерчиликти өнүктүрүүгө чоң көңүл бурушат. Муну менен мугалимдер окуу процессин класстан тышкаркы реалдуу турмушка олуттуу жакындатууга жетишет. Балдарда сынчыл ойломду калыптандырууда мугалим аларды туура жоопко «колу менен»

жетелебөөгө, пайда болгон суроолорго даяр жооп бербөөгө аракет кылат, бирок бара-бара балдарды көйгөйлөрдү көрүүгө, суроо берүүгө жана ага жетүү жолдорун табууга үйрөтөт.

Сынчыл ойлом технологиясынын маңызы кытай макалында абдан так берилген: «Айтсаң – унутам, көрсөтсөң – эстейм, аткарсам – түшүнөм».

Корутунду. Демек, сынчыл ойлом өзүнчө бир көндүм эмес, баланы өнүктүрүү жана окутуу процессинде акырындап калыптанган көптөгөн көндүмдөрдүн жана жөндөмдөрдүн комплекси. Эгерде балдар сабак учурунда пассивдүү угуучулар болбостон, тынымсыз жигердүү маалымат издеп, үйрөнгөндөрүн өздөрүнүн практикалык тажрыйбасы менен байланыштырса, ал тез өнүгөт. Мындан тышкары, окуучулар маалыматтын ишенимдүүлүгүнө жана далилдердин логикасын текшерүүнү, тыянак чыгарууну, теориялык билимди колдонуу үчүн жаңы мисалдарды түзүүнү, чечимдерди кабыл алууну, себептерин жана көйгөйлөрүн изилдөөнү үйрөнүшү керек (мугалимдер бул жагынан аларга жардам бериши зарыл). Окуу процессине сынчыл ойломду системалуу түрдө киргизүү

ой жүгүртүүнүн жана таанып-билүүнүн өзгөчө ыкмасын калыптандырууга тийиш. Демек, сынчыл ойлом биринчи кезекте талкууда, жазуу иштеринде жана тексттер менен активдүү иштөөдө калыптанат.

Адабияттар:

1. Муратов А., Акматов К. Окутуунун жаңы технологиялары. – Бишкек, 2017. –156-б.
2. Рысбаев С.К. Окуучунун билими менен көндүмдөрүн бышыктоо ыкмалары // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2016. – №3 (39). – С. 59-62. – EDN: XEORLN
3. Бекембай А. Педагогика. – Бишкек, 2017. – 161-б.
4. Амирова Ф.Г. Технология развития критического мышления младших школьников / – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.openclass.ru/node/138345> (Дата обращения – 02.06.2016).
5. Гершунский Б.С. Философия образования XXI века. – М.: Совершенство, 1998. – С. 608.

Рецензиялаган:
Токтомаматов А.Д.,
педагогика илимдеринин кандидаты